

**Tasavvuf Düşüncesinde Teslimiyet Anlayışının Psiko-Sosyal
Açıdan Değerlendirilmesi**

Evaluation of the Concept of Submission in Sufi Thought from a Psycho-Social Perspective

Hamdi KIZILER

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Prof., Karabük University, Faculty of Theology, De-
Tasavvuf Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye partment of Sufism, Karabük, Türkiye

hamdikiziler@gmail.com Orcid: 0000-0001-9131-1645

Atıf/Cite:

Kıziler, Hamdi. "Tasavvuf Düşüncesinde Teslimiyet Anlayışının Psiko-Sosyal Açıdan
Değerlendirilmesi". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2025), 119-139.

<https://doi.org/10.20486/imad.1623191>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 19.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 02.04.2025

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Tasavvuf, manevî ve ahlakî bir disiplin olarak insanın iç dünyasını ıslah ve ahlakını güzelleştirmeyi hedeflemiştir. Bunun için kendisine göre çeşitli usuller uygulamıştır. O usullerden biri de tasavvufa intisap eden birinin, manevî mürebbi kabul edilen mürşide teslim olmasıdır. Esasen teslimiyet, insanın fitratında var olan ve tatmin edilmeye meyilli temel duygulardan biridir. Bunun doğru ve güzel bir şekilde yapılması gerekir. Bu çalışmada, tasavvufun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren sûflerin teslimiyet anlayışına temas edilecek; hal, makam ve diğer tasavvufi kavramlarla mukayesesine girilmeden teslimiyetten anladıkları ile bu uygulamadan bekledikleri ele alınacaktır. Bununla beraber teslimiyetin çerçevesi; samimiyet, muhabbet, rol model ve eğitimle sınırlandırılacaktır. Ayrıca teslimiyetin bireyin kişisel ve sosyal hayatına psiko sosyal etkileri tespit edilerek kısaca değerlendirilecektir. Çalışma, başta tasavvuf kaynakları olmak üzere literatür taraması ve değerlendirmelerle yapılacak nitel bir araştırmadır. Sûflere göre teslimiyet, bir mürşidin nefis, kalp ve ahlak eğitimine samimiyet ve muhabbetle bağlanmaktır. Bu bağlılık ve teslimiyet, zamanla tasavvufta bir problem ve eleştiri olarak gündeme gelmiştir. Bu çalışmayla söz konusu problem ve eleştirilere cevap olabilmesi ve teslimiyetin doğru anlaşılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Teslimiyet, Mürşid, Eğitim, Psiko-sosyal.

Abstract

Sufism, as a spiritual and moral discipline, aims to reform the inner world of a person and beautify their character. To achieve this, it has applied various methods according to its own understanding. One of these methods is that a person who joins Sufism must surrender to the spiritual guide, known as the "murshid," who is considered the spiritual mentor. Surrender, in essence, is one of the fundamental emotions inherent in human nature, which tends to seek fulfillment. This surrender must be done in a correct and beautiful way. In this study, the concept of surrender in Sufism will be addressed, starting from the early periods when Sufism emerged. The understanding of surrender among the Sufis, as well as the expectations from this practice, will be explored without delving into comparisons with concepts like spiritual states (hal), stations (maqam), and other Sufi terms. Furthermore, the framework of surrender will be limited to sincerity, love, role models, and education. Additionally, the psychosocial effects of surrender on the individual's personal and social life will be briefly evaluated. This study will be a qualitative research based on a literature review, primarily of Sufi sources, and evaluations. According to the Sufis, surrender is the act of committing to the spiritual, heart, and ethical training of a murshid with sincerity and love. Over time, this commitment and surrender have become a subject of critique and problem in Sufism. The aim of this study is to address these issues and critiques, and to contribute to a correct understanding of surrender.

Keywords: Sufism, Submission, Murshid, Education, Psycho-social.

Giriş

Bu çalışmada, tasavvuf düşüncesinde teslimiyet anlayışının daha doğru ve isabetli bir şekilde anlaşılabilmesi için; kavramın sözlük ve ıstılah anlamı, Kur'an ve hadislerde ifade edilişi, tasavvufun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren nasıl anlaşılıp uygulandığı ele alınmıştır. Konu incelenirken bir mürşide teslimiyeti etkileyen unsurlar ile teslimiyetin kişinin bireysel ve toplumsal hayatında çeşitli psiko sosyal etkilere de sebep olduğu görülmüş ve pratikteki yansımalarına da kısaca temas edilmiştir.

Araştırmada, başta klasik tasavvuf kaynakları olmak üzere literatür taraması ve elde edilen bulguların değerlendirilmesiyle hareket edilerek nitel bir yöntem

uygulanmıştır. Ancak konunun farklı yönlerinin de bulunması gerçeğini göz önüne alarak tasavvuf düşüncesinde yer alan hal, makam veya diğer tasavvufî kavramlarla mukayyesine girilmemiştir. Tasavvuf geleneğinde genel çerçevesiyle anlaşılan teslimiyet düşüncesinden hareket edilmiş; samimiyet, muhabbet, rol model ve eğitimle olan ilişkisiyle konu değerlendirilmiştir. Bununla beraber, tüm tasavvuf çalışmalarının âdeta merkezinde yer alan insan ve varoluşsal hususu ile kozmik konumu ve manevî yapısı, bu çalışmada da göz önüne alınmıştır. Çalışmanın işleme yöntemi (metodolojisi) olarak, teslimiyet anlayışıyla ilgili genel bir girişten sonra, bir mürşide teslimiyeti etkileyen unsurlar ile teslimiyetin bireysel ve sosyal etkilerine temas edilmiştir. Ayrıca bir mürşide teslimiyet, öteden beri tasavvufta bir eleştiri ve problem haline getirilmiştir. Bu eleştiriler bugün dahi varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmayla teslimiyetle ilgili eleştiri ve tartışmalara kısmen de olsa cevap olabilmesi ve tasavvuf geleneğindeki teslimiyetin ve uygulamasının doğru anlaşılması hedeflenmiştir.

Yüce Allah'ın gönderdiği dinlerin son halkası olan İslam ile aynı kökten gelen teslimiyet; “boyun eğmek, itirazsız kabul etmek ve teslim olmak, halis ve samimi olmak” gibi anlamlara gelen bir kavramdır. Genel olarak İslam düşüncesinde, Yüce Allah ve Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarına inanarak ve isteyerek uymak, yapıldığında sevap umulan herhangi bir ameli yapmak gibi anlamlara gelmektedir.¹ Kur'an-ı Kerim'de de geçen teslimiyet kavramı; “nefsini ve tüm benliğini Allah'a teslim etmek”², “itaat etmek, boyun eğmek”³, “razı olmak, ihlâsla Allah'a yönelmek”⁴ gibi manalarda kullanılmıştır.

Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e gönderilen son dine İslam adının verilmesi de İslam kelimesinin “teslim olma” anlamına gelmesiyle ilgilidir. Buna göre İslam, Allah'ın varlığı ve birliğini tanıyarak O'nun peygamberi vasıtasıyla insanlığa bildirdiği itikadî ve amelî hükümleri benimseyip uygulamak ve buna samimiyetle teslim olmaktır. Allah'ın gönderdiği bütün dinler, insanlardan böyle bir teslimiyeti istemiştir. Bu sebeple bütün ilahî dinlere geniş anlamda İslam denilmiştir.⁵

Teslimiyetini akıl ve irade gücüyle istediği gibi yönlendiren sadece insandır. Bundan dolayı Allah'a teslim olan insana “kul” denilmiştir. Ancak kavramın zahirî ve batınî

¹ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân* (Kahire: 1961), 350; Cemaleddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadir, 1968), XII/289 vd; İsmail Karagöz ve diğer, *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 344.

² en-Nisâ 4/65; Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Saray Matbaacılık, 2007), 2/90-91.

³ el-Bakara 2/285; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 2/240.

⁴ el-Beyyine 98/5; Karaman, *Kur'ân Yolu*, 5/664-665.

⁵ Karaman, *Kur'ân Yolu*, 1/211.

anlamlarından hareketle denilebilir ki, bütün varlığı ile tam bir teslimiyetle Allah'a bağlanan, yani rıza, ihsan, ihlas, tevekkül, tefvîz derecesinde O'na teslim olan, "dost" kabul edilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın değerlendirmesiyle dostluk, Hz. İbrahim'e "Halilullah" makamını kazandırmıştır. Şüphesiz bu, teslimiyetle elde edilebilmiştir.⁶ Kur'an-ı Kerim'de teslimiyetin zirve ve model örnekliği; Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Yusuf kıssalarında anlatılmıştır. Yine Kur'an'da anlatılan teslimiyetin farklı kategorilerinin olduğunu anlamak da mümkündür. Allah'a kulluğun zirvesini ve O'na külli bir teslimiyet örneği En'âm suresi 161-164. ayetlerinde görülebilir.⁷ Bakara suresi 112. ayette de zorda kalıp üzüntü duyanların teslimiyet örneği verilmiştir.⁸ Kur'an'da teslimiyet kavramı; "nefsini ve tüm benliğini Allah'a teslim etmek", "itaat etmek", "inkıyad etmek ve boyun eğmek", "tefvîz-i umur etmek", "takdir olunan her şeyi hiçbir şüpheye girmeden kabullenip razı olmak", "ihlasla Allah'a yönelmek", "Allah'ın emirlerine inkıyad edip onları hemen benimsemek, içe sindirmek ve kendini Allah'a adanmak" gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu durum, teslimiyetin çeşitli kategorilere ayrıldığını göstermektedir. Ayrıca Kur'an'da teslimiyet kavramı ile iman, tefvîz, tevekkül, ihlas, rıza, dua gibi kavramların mana bakımından birbirlerine çok yakın ve ilişkili olduğu, teslimiyetten sonra meydana gelen hal ve makamlar olduğunu değerlendirmek mümkündür.⁹

Hadislerde teslimiyet, çoğunlukla kişinin Allah'ın emir, yasak ve tavsiyeleri karşısında samimi bir kalp ile tasdik, dil ile ikrarın yanında bunları amele yansıtılmasına vurgu yapılmıştır. Nitekim Cibril hadisinde¹⁰ Hz. Peygamber, iman ve İslam tariflerini yaptıktan sonra, adeta insanın iç âleminde gerçekleşen teslimiyetin dış âleme yansıyan derunî/manevî yönüne dikkat çekmiş ve bunu "İhsan" kavramıyla izah etmiştir. Bu da teslimiyet

⁶ en-Nisâ 4/125; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, 3/25.

⁷ Ayetlerin meali için bk. "O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim."; "De ki: "Şüphesiz rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrâhim'in dinine iletti." O, ortak koşanlardan değildir."; "De ki: "Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir."; "O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim."; "De ki: "Allah her şeyin rabbi iken ben O'ndan başka bir rab mi arayacağım?" Herkesin yaptığıının sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz rabbinizdir ve O, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir." En'âm 6/161-164.

⁸ Ayetin meali için bk. "Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah'a teslim ederse rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de." Bakara 2/112.

⁹ Faruk Karaca, "Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1999), 229, 243.

¹⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2004), "İman", 37; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahihu Müslim* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2010), "İman", 1.

anlayışının ihsan kavramının tanımında olduğu gibi, dinin iman ve amel boyutunun derunî yönüne işaret etmektedir.¹¹

Ayrıca sahabe ile onların yetiştirdikleri sonraki nesiller, Hz. Peygamber'e teslimiyetin en güzel örnekliğini sergilemişlerdir. Onlar teslimiyetlerini sadece iç âlemlerinin merkezindeki kalplerinde yer alan iman ve ihlasla değil, aynı zamanda dış âlemlerine yansıyan tutum ve davranışlarıyla yani amelleriyle de ortaya koymuşlardır. Üstelik teslimiyetlerini mal ve canlarıyla da taçlandırmışlardır. Bunun örnekleri çok sayıda tarih kaynaklarında yer almıştır. Nitekim Hz. Ebu Bekir'in Miraç hadisesinde, müşriklerin salt akla dayalı müstehzi tavırları karşısında, hiç tereddüt etmeden Hz. Peygamber'in söylediklerini külli bir teslimiyetle kabul etmesi gibi nice misaller verilebilir.¹²

Şüphesiz İslam medeniyetinin özünü oluşturan iman, ibadet, ihsan, ahlak gibi temel unsurlar, birey ve toplumun hem içsel hem de dışsal hayatına yansıyan örnekliğini ilk nesil asr-ı saadetten alarak devam ettirmiştir. Nihayet bu modelleme günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. İşte İslam düşünce geleneğinde varlığını koruyan temel unsurlardan biri de Allah'a, Peygamberine, Kitabına, O'nun emir ve yasaklarına, ahlakî ilkelere, sahih örf ve geleneğine, âlimlere, âriflere, salihlere, sadıklara, muttakilere, zahidlere, abidlere samimiyetle gönülden teslim olmaktır. Bunu en çok sûfiler uygulamışlardır.

Ancak genel olarak İslam düşüncesinde, özel olarak da tasavvuf düşüncesinde teslimiyet anlayışı, zamanla tartışmalara da sebep olmuştur. Özellikle tasavvufta bir mürşide veya tarikatın şeyhine teslim olma, dini bir problem seviyesinde tartışılmış, taraflar arasında zamanla ağır ithamlar ortaya konmuştur. Başkasına teslim olmanın yanlışlığı, bunun birey ve toplumda doğuracağı olumsuz etkiler, teslimiyet anlayışının dini yozlaşmaya, insan iradesine ve bireysel özgürlüğe engel teşkil ettiği, kişisel duygu ve düşünceleri dondurduğu iddia edilmiştir.¹³

1. Tasavvuf Düşüncesinde Teslimiyet Anlayışı

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıktığı ilk dönemden beri sûfiler tasavvufu, bireyin benlik dönüşümünü ve dolayısıyla manevî gelişimini sağlayan bir eğitim süreci şeklinde

¹¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 252.

¹² Ebu Muhammed Cemâluddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâr'ul-Kütübî'l-Arabî, 1990), 2/40; Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr* (Kahire: Mektebü'l-Hancî, 2001), 3/170.

¹³ Bu konularda daha fazla bilgi için bk. İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam* (İstanbul: Yöneliş Yayınlar, 1995).

düşünmüşlerdir.¹⁴ Bu eğitim sürecinin temelini; ruhun ve kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlakın güzelleştirilmesi oluşturur. Tasavvufî gelenekte buna “seyr ü sülûk” denilmiştir. Başka bir ifadeyle mutasavvıflar bu eğitime manevî, ahlakî, gönül, ruh eğitimi de demişlerdir. Şüphesiz eğitim eylemi, tek başına olamayacağına göre, mutlaka karşılıklı en az iki kişinin varlığı ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Basit ifadeyle eğitimin tabiatı gereği, eğiten ve eğitilen taraflara ihtiyaç vardır. İşte bu duygu ve düşüncelerle hareket eden tasavvuf ehli, ahlak veya gönül eğitimini “muhabbet, samimiyet, bağlılık, teslimiyet” gibi kişinin iç âleminde meydana gelen güzel ve olumlu unsurlarla ilişkilendirmişlerdir.

Tasavvuf ehli, Hz. Peygamber’in “Teslim ol, selamet bul”¹⁵ ifadesinden yola çıkarak, bunun başta Yüce Allah’a olmak üzere kişinin kendisine fayda verecek her türlü güzel ve olumlu kişi ve durumlara teslim olmanın yolunu gösterdiğini kabul etmişlerdir. Onlara göre, Peygamber efendimizin böyle bir teslimiyetin varacağı noktanın “selamet” olduğunu buyurması, sâlikin ruhsal yolculuğunda hedeflediği “vuslat”ın gerçekleşmesi için bir usule de işaret etmektedir. Bu sebeple samimi bir teslimiyet ve bağlılığın semeresi, vuslat ile neticelenmektedir. Zira mutasavvıflara göre teslimiyet; gönül, muhabbet, içtenlik ve iradeyle olan bir iştir. Kişi, bütün benliğiyle teslim olmalı ki, selamete ve nihayet vuslata erebilsin. Bunun için sûfler, teslimiyet anlayışlarını genellikle Cibril hadisinde Hz. Peygamber’in ifade ettiği “ihsan” kavramıyla birlikte düşünmüşlerdir. Allah’a ve O’nun yolunda dostluğunu kazananlara samimiyetle teslim olmak, kişiyi nihayette Allah’ın rızasına ve vuslata götürür. Böylece dünya ve ahiret mutluluğu elde edilmiş olur.¹⁶

İnanç, duygu, düşünce, ideoloji, felsefî akım gibi insanın iç dünyasında cereyan eden soyut anlayışlar, kavramlar üzerinden ifade edilir. Böylece zaman içinde her bir anlayış, kavramsallaşarak ortaya çıkar ve kendini ifade ettiği kavramlarla tanınırlık kazanır. Tasavvuf düşüncesi de zühd hayatından sonra kendini tanımlandırırken, muhabbet ve teslimiyet gibi kavramlar kullanmıştır. Nitekim tasavvufun ortaya çıktığı dönemdeki kurucu sûfî teorisyenlerden bir kısmı, tasavvufun tanımını doğrudan “teslimiyet” anlayışıyla ifade etmişlerdir. İlk sûflilerden kabul edilen Ebu Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdadî (ö. 303/915), tasavvufu “Kişinin nefsinin Allah’ın murat ettiği şeylere teslim etmesi, esirgmeden kendini salıvermesi ve O’nun iradesine mutlak olarak teslim olmasıdır.” şeklinde izah etmiştir. Yine ilk dönem mutasavvıflarından Ebu Ali Rûzbarî (ö. 322/933), “Tasavvuf, kovulsa bile kişinin sevgilinin kapısında diz çöküp beklemesidir.”

¹⁴ İbrahim Işıtan, *Sûfî Psikolojisi* (Ankara: Divan Kitap, 2014), 79 vd.; Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/120 vd.

¹⁵ Buharî, “Bed’ü’l-vahy”, 6.

¹⁶ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf* (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2013), 526.

diye tasavvufu tanımlamıştır. Aynı dönem sûfilerinden Ebu'l-Hüseyn Müzeyyin (ö. 328/939) ise tasavvufu, “Hakk’a boyun eğmektir.” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷

Tasavvuf düşüncesinin doğuşu döneminde ilk telif eser sahiplerinden ve önemli mutasavvıflardan Ebu Talib el-Mekkî (ö. 388/996), tasavvuf hakkındaki görüşlerini yine teslimiyet noktasından hareketle ifade etmiştir. Ona göre ibadetin özü, Allah'a iman, ihlas ve itaattir. Bunun da en doğru usulü, Allah'ı gereği gibi takdir etmektir. Sadece cennete girme ümidiyle ibadet etmek veya cehennem azabının korkusuyla isyandan kaçınmak, Allah'ı hakıyla takdir edememekten kaynaklanır. İnanan birinin ibadete yönlendiren temel duygular, Allah'a iman, itaat, sevgi, bağlılık ve teslimiyettir.¹⁸

Ortaya çıktığı günden bu zaman kadar tasavvufun özünün muhabbet, ihlas ve teslimiyet olduğu genel kabul görmüş bir anlayıştır. Bu sebeple tasavvufun sermayesinin aşk ve teslimiyet olduğu söylenmiştir. Sâlikin ruhsal (manevî) olarak iç âleminin ve ahlaken dış âleminin gelişimi ve değişimi, teslimiyette kemal seviyesine bağlı olduğu kabul edilmiştir. Teslimiyette kemal ise, muhabbette kemale bağlıdır. O halde hakiki anlamda muhabbet olmadan teslimiyet, teslimiyet olmadan da manevî gelişim ve değişim olmaz. Tasavvuf geleneğinde muhabbet ve teslimiyet anlayışının öne çıkan meşhur mutasavvıflarından Rabiâtü'l-Adeviyye (ö. 185/801), bunun en bariz örneklerindendir. Ona göre “seven, sevdiğine itaat eder.”¹⁹ Böylece muhabbet, kişiyi teslimiyete, o da teslim olunanın haliyle hallenmeye götürür.

Bunun gerçekleşmesi için tasavvuf, kendine göre çeşitli yöntemler uygulayarak kişinin iç temizliğine tabi tutulmasını sağlar. Öncelikle nefsin tezkiyesi, kalbin tasfiyesi ve nihayet söz, tutum ve davranışlarının yani ahlakın güzelleşmesi için çaba sarfeder. Söz konusu hususların gerçekleşmesiyle derviş, Yüce Allah’a daha yakın olur ve O’na karşı muhabbeti artar. Zamanla öyle bir noktaya gelir ki, muhabbet aşka dönüşür ve varlık âleminde ne varsa Hakk ile görür, Hakk ile işitir, Hakk ile yürür ... bir hale gelir.²⁰ Artık bu

¹⁷ Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990), 280; Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 368.

¹⁸ Ebu Talib Muhammed b. Ali el-Mekkî, *Kutu'l-Kulûb*, çev. Abdulkadir Ahmed Ata (Mısır: 1961), II/204.

¹⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, “Teslimiyet”, *Altınoluk Dergisi*, Kasım 129 (İstanbul 1996), 30.

²⁰ Hadis için bk. “Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım (aynî veya kifaye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafil ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim. O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem.” Bu-harî, “Rikâk”, 38.

hale gelen sâlikin kalbi, Allah'tan başkasına tahammül edemez olur. Sadece O ve O'nun sevdikleri orada yer bulabilir. Sâlikin tüm varlığını ilahî ve külli bir teslimiyet kaplar. O'ndan gelen her şey, lütuf da kahir de hoş gelir. Artık tam bir teslimiyet vuku bulmuştur. Nitekim tasavvuf geleneğinde aşkın önemli temsilcilerinden kabul edilen Yunus Emre (ö. 720/1320), bu durumu şöyle ifade etmiştir:

*“Hoştur bana senden gelen
Ya hilat-ü yahut kefen
Ya taze gül yahut diken
Kahrında hoş lütfun da hoş.*

*Gelse celalinden cefa
Yahut cemalinden vefa
İkisi de cana safâ
Kahrın da hoş lütfun da hoş.*

*Gerek ağlat gerek güldür
Gerek yaşat gerek öldür
Aşık Yunus sana kuldur
Kahrında hoş, lütfun da hoş.”²¹*

Tasavvuf düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) da aynı duygu ve düşüncelere sahip olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. O da kulun doğru istikamette kalabilmesi ve yol alabilmesi için teslimiyetin önemli olduğunu vurgulamıştır. Zira dünya hayatında kişiyi kuşatan meşgaleler, acılar, kederler, hüznün ve sevinçler, ancak teslimiyetle bertaraf edilebilir. O teslimiyeti; Yunus Emre gibi tevekkül, tefvîz, rıza ile doğrudan ilişkilendirmiş ve bunları teslimiyetin aşamaları şeklinde değerlendirmiştir:

*“Sen Hakka tevekkül kıl,
Tefvîz et ve rahat bul,
Sabreyle ve razı ol,
Mevlâ görelim neyler,
Neylerse, güzel eyler.”²²*

²¹ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 424. Bu şiirin Bayramiyye-Şemsiyye tarikatının Tennûriyye kolunun kurucusu, mutasavvıf-şair İbrahim Tennûrî'ye (ö. 887/1482) ait olduğu da söylenmektedir. Bk. Mustafa İsmet Uzun, “İbrahim Tennûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/356.

²² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, çev. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1999), 781.

Tasavvuf düşüncesine göre, sâlikin öncelikle Allah’a, Rasûlüne ve daha sonra Rasûlün varisi olan mürşide teslim olması gerekir. Mürşide teslimiyet; onun hal ve hareketlerini benimsemesi ve özümsemesi, şahsiyetini onun şahsiyetine benzetmesi, onunla aynîleşmesi demektir. Tasavvuf literatüründe bu duruma “Fenâ fi’ş-şeyh” denilmiştir. Tasavvuf geleneğine göre fenâ için kabul gören aşamaları, teslimiyet için de değerlendirmek mümkündür. Tasavvuf ehli arasında sâlikin benlik dönüşümünü kemale erdiren bir yol kabul edilen teslimiyet, zamanla mürşidden müride bir hal transferine sebep olur. Daha sonra bu durum aşamalı olarak müridi “Fenâ fi’r-Rasûl” ve nihayetinde de “Fenâ fillah” a ulaştırarak asıl amacına ulaşmış olur.²³ Aşağıda, söz konusu aşamalara kısaca temas edilecektir.

Şüphesiz tasavvuf düşüncesini etkileyip temellendiren mutasavvıflardan en meşhuru Muhyiddin İbnü’l-Arabî’dir (ö.638/1240). Ona göre tasavvuf, “İslam’ın maddi normlarının yani şeriatın zahir âdâb ve usulünü bilmeyi gerekli görür. Ancak asıl olan, dinin zahirî hikmetlerini bâtında, bâtınî hikmetlerini de zâhirde görebilmektir. İşte dinin bu iki (zâhirî ve bâtınî) hikmetin âdâbına vukufiyet kesbeden kimse teslimiyete ve oradan da kemale ulaşır.”²⁴

Yine ilk tasavvuf müelliflerinden meşhur sûfî Kuşeyrî (ö. 465/1072) de teslimiyete değinmiş, sâlikin manevî eğitimde yol alabilmesini mürşidine olan samimi bağlılık ve teslimiyetine bağlamıştır. Ona göre sâlik, mürşidini mürebbi olarak kabul etmeli, iç âlemindeki kötülüklerden kurtulması için ona teslim olmalı ve muhalefet etmemelidir. Kuşeyrî, kendisinden çokça etkilendiği Ebu Ali Dekkâk’a (ö. 405/1015) atfen, “Şeyhine kalben de olsa muhalefet eden kişi, ondan faydalanamayacağı için artık onun tarikatı üzerine devam etmesi uygun olmaz. Zira aradaki samimiyet ve bağlılık kesildiği gibi intisapta verdiği ahidini de bozmuş olur.” demiştir.²⁵

Esasen yukarıdan beri defalarca vurgulandığı gibi tasavvuf düşüncesindeki teslimiyet anlayışında öne çıkan en belirgin unsur, muhabbet veya aşktır. Çünkü manevî eğitim kabul edilen mürşid nezaretindeki seyr ü sülûkün gerçekleşmesi, samimi bir teslimiyetle mümkündür. Şüphesiz sevginin derecesi, aynı zamanda teslimiyetin ölçüsünü de belirler. Müridin mürşidine duyduğu muhabbet kadar teslimiyeti gerçekleşir. Denilebilir ki, müridin kalbindeki muhabbetin seviyesi, başka bir ifadeyle muhabbetin azlığı veya yokluğu,

²³ İrfan Gündüz, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta” *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19 (2007), 28.

²⁴ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü’l-Mekkiyye*, Neşr. Osman Yahya-İbrahim Medkûr (Kahire: 1972-1990), XIII/162; Ahmet Ögke, “Yiğitbaşı Velî’nin Tasavvuf ve Tarikat Kavramlarına Bakışı ve Tarikatları Tasnifi”, *Dinî Araştırmalar*, 4/11 (2001), 149.

²⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, 451.

teslimiyete engel teşkil edebilir. Bu sebeple genel olarak tasavvuf geleneğinde hem mürşidin hem de müridin söz konusu manevî eğitimden fayda elde etmeleri külli bir teslimiyete, nihayet külli teslimiyeti de muhabbete bağlamışlardır.²⁶

Geçtiğimiz asrın sonlarında kaybettiğimiz etkili düşünce ve cemiyet insanı Mahir İz (ö. 1974) de insanın ruhsal ve ahlakî gelişimi için gerekli gördüğü bir mürşide bağlanmanın gereğini ve önemini vurgulamıştır. Ona göre mürşid, “mürşid-i azam” olan Hz. Peygamber ile başlayan bir geleneğin devamını sürdüren bir mürebbidir. Mürebbilerden faydalanmak için elbette samimi bir bağlılık ve teslimiyet gerekir.²⁷

Günümüz tasavvuf akademisyenlerinden Hasan Kâmil Yılmaz hocanın şu ifadeleri, tasavvuf düşüncesindeki teslimiyet anlayışını özetler niteliktedir:

“Teslimiyet, muhabbete dayalı bir itaat işidir. Kayıtsız şartsız teslimiyet denilince mürşidinin uyarılarına tenkitçi bir nazarla bakmadan ve acaba bunların benim manevî hayatıma ne derece faydası olur gibi, evham ve vesveselere düşmeden uymak şeklinde anlaşılmalıdır. Doktora giden bir hasta, doktoruna ne kadar inanır ve onun hastalığını tedavi edeceğine ne kadar güvenirse o kadar çabuk iyileşir. Kişinin olay ve olgulara olumlu yaklaşması, genel olarak hep yararlı sonuçların doğmasına sebep olabilmektedir. İnsanı kötülüğe sevk etme karakterine sahip nefsin mürebbisi kabul edilen bir mürşide teslimiyet, manevî anlamda olumlu sonuçlar doğuracaktır. Burada dikkat edilmesi gereken temel husus, teslim olunan mürşidin kâmil olup olmadığıdır. Eğer mürşid kâmil ise, zaten insanı Allah’a kulluk yolunda terbiye eden bir yol gösterici ve bir mürebbidir.”²⁸

2. Mürşide Teslimiyeti Etkileyen Unsurlar

Tasavvuf düşüncesinde teslimiyet anlayışı, kişinin rehberin eğitim ve rol modelliğine duyduğu ihtiyaç üzerine bina edilmiştir.

İnsan, yaratılışı gereği sahip olduğu özelliklerinden dolayı dış âlemle sürekli etkileşim halinde olan bir varlıktır. Bu etkileşim içeriden dışa olduğu gibi dışarıdan içe doğru da olabilmektedir. Bu özelliği sebebiyle insan, hayatı boyunca başkasını örnek alma (özdeşleşme) temayülü içinde olmuştur. İnsan doğuşundan itibaren en başta anne ve babası olmak üzere uzak veya yakın kendisini etkileyen kişileri örnek alır ve onları rol model olarak kabul eder. Öyle ki, rol model aldıklarının söz, tutum ve davranış biçimlerini yakından takip eder, onlar gibi davranmaya başlar ve nihayet zamanla karakter ve kişilik özelliklerini onlara uydurmaya çalışır. Örnek aldığı şahısların olaylar karşısında verdiği tepkiler,

²⁶ İsmail Kasım, *Tasavvufta İrşad ve Mürşide Teslimiyet*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Isparta: 2019), 78.

²⁷ Mahir İz, *Tasavvuf: Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 162.

²⁸ Yılmaz, “Teslimiyet”, 30.

bireyin takınacağı tavırları da belirler. Bundan dolayı model alınacak şahıslar mutlaka iyi, doğru, güzel gibi olumlu vasıflara sahip olmalıdır. Nitekim bütün insanlık için evrensel ahlak ilkeleri taşıyan peygamberler ve onların varisleri âlimler, içinde yaşadıkları toplumlara her zaman örnek ve model olmuşlardır.

Eğitimciler, insanın etkilenebilen ve başkasını örnekleyebilen bir yapıda olmasından hareketle bu özelliğinin eğitimin amaçları ve sağlam bir karakter oluşması doğrultusunda terbiye edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bir insanın başka bir insana samimiyetle bağlanıp teslim olması ve kendisini bir bütünün parçası olarak hissetmeye başlamasıyla eğitimden umulan faydanın gerçekleşebileceğini kabul etmişlerdir.²⁹

Sûfiler, insandaki bu hakikati bildikleri için onun tasavvuf eğitimi sürecinde terbiye edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Böylece manevî eğitim boyunca mürid, nefsini kötülüklerden arındırmak, ruhunu tasfiye etmek ve nihayette tüm tutum ve davranışlarını kemal seviyesine erdirmek amacıyla mürşidini rol model alır ve hayatını o minval üzere sürdürür. Zamanla mürşidinin güzel ahlakını, kemale ermiş hal ve hareketlerini modelleyerek içselleştirir ve günlük hayatına yansıtır. Onun rehberliğinde maddi ve manevî her türlü kötülüklerden uzak durmayı ve güzelliklere yönelmeyi bir alışkanlık (huy/meleke) haline getirir ki işte bu, tasavvuftaki seyr ü sülûk eğitiminin sâlikte meydana getirmek istediği güzel karakter özellikleridir. Şüphesiz bunun gerçekleşmesi için de sâlikin mürşidine muhabbet ve samimiyetle teslim olmasıyla gerçekleşebilir.

Tasavvuf düşüncesinde kendisine teslim olunan mürşid, şüphesiz bütün yönleriyle güzel davranışları olan ve örnek alınan kâmil bir insandır. Zaten böyle bir insan, müridleri tarafından özdeşleştirilip örnek alınan, rol model kabul edilen, şahsiyet özellikleri transfer edilen canlı bir modeldir. Böyle güzel ve kâmil canlı bir modelden faydanın sağlanması, elbette teslimiyeti gerekli kılar. Esasen tasavvuf ehli tarafından kullanılan “fenâ fi’ş-şeyh” tabiri, mürşide bağlılığın ve teslimiyetin özdeşleşmiş halini ifade etmek içindir. Geleneksel tasavvuf anlayışında sâlik, pek çok hususta mürebbi kabul ettiği mürşidinin söz, tutum ve eylemlerini örnek alır. Ruhsal gelişimini ve ahlakî özelliklerini onun gibi yaşayarak hayatını güzelleştirmeye çalışır. Böylece kâmil mürşidini rol model alarak onun kişiliğinde fena bularak benlik, şahsiyet ve karakterini güzelliklerle olgunlaştırmaya gayret eder. Yine tasavvuf geleneğinde sâlik bundan sonra mutasavvıflar tarafından kabul edilen sonraki aşamaya geçmeye namzet olur. Fenâ halini mürşidinde yaşayan mürid, bu defa Hz. Peygamber’in şahsında onun güzel hal ve hareketlerini, güzel ahlakını özümser ve büyük bir aşkla bağlanır. Tasavvuf düşüncesinde buna da “fenâ fi’r-rasûl” denmiştir. İşte

²⁹ Alfred Adler, *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*, çev. Belkıs Çorakçı (İstanbul: Say Yayınları, 1983), 62.

bundan sonra sâlik, kendine ait pek çok kötü ve sıradan sıfat ve vasıflarını terk ederek Yüce Allah'ın sıfatlarıyla bezenip süslenmeye çalışır ki buna da “fenâ fillah” denmiştir.³⁰ Böylece sâlik, öncelikle muhabbet ve külli bir teslimiyetle bağlandığı müşşidinin, sonra da Hz. Peygamber efendimizin güzel hal ve hareketlerini model alarak içselleştirir ve onlarla özdeşleşir. Bu teslimiyet, zamanla müridin karakterini güzelleştirerek kâmil bir insan olma yolunda mesafe almasına yol açar. Şüphesiz bütün bunlar, sâlikin nihai hedefi olan Hakk Teâla'ya muhabbet, aşk, rıza ile vuslatına sebep olur.

3. Teslimiyetin Psiko Sosyal Açıdan Bireysel Etkileri

Yüce Allah, insanı diğer varlıklara göre üstün ve özellikli yaratmıştır. Varlıklar âleminde insanın en belirgin ontolojik özelliklerinden biri de “yüce, kutsal, mübarek, aşkın, eşsiz, kudretli vs.” kabul ettiği bir “Yaratıcı”ya inanma duygusuna sahip olmasıdır. İnsan, var olduğu günden beri Allah'a ve O'nun gönderdiği din ve peygamberlere inanmıştır. Esasen bu, insanın fitratına yerleştirilen en temel duygudur. Nitekim insandaki bu duygunun yaratılıştan beri var olduğunu Cenab-ı Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle beyan etmektedir: “O halde sen hanif olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah'ın yaratışında değişme olmaz. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³¹ Aynı durumla alakalı olarak Hz. Peygamber efendimiz de “Her doğan çocuk İslam fitratı üzere doğar, daha sonra anne-babası onu Yahudi, Mecusi veya Hıristiyan yapar.”³² diyerek inanma ve din duygusunun fitraten insanda var olduğuna dikkat çekmiştir.

Burada asıl olan husus, insanın tam anlamıyla kontrol gücüne sahip olamadığı inanma, bağlanma, teslimiyet gibi fitrî duyguların mutlaka tatmin edilmesi gerektiğinin bilinmesidir. Bu sebeple insan, yaratılışının derinliklerindeki bu tür temayülleri tatmin etmek için mutlaka bir şeyler bulur ve onlara teslim olup bağlanır. Aynı zamanda insan; sevmeye, bağlanma, teslim olma gibi duygularını engelleyen dış etkenlere tepki vererek iç âlemindeki fitrî duygularını tatmin için de çaba sarfeder. Kısaca insan denen üstün ve özellikli varlık, inanmaya, bağlanmaya ve teslim olmaya son derece yatkın ve elverişli bir

³⁰ Fenâ kavramı için bk. Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Kelabazî, *et-Taarrufli Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992), 182; Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990), 160; Ali b. Osman Cüllabî el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 365.

³¹ er-Rûm 30/30.

³² Buharî, “Cenâiz”, 92; Müslim, “Kitabü'l-Cenâiz”, 80.

varlıktır.³³ Nitekim 20. yüzyılın önemli sosyal psikologlarından Stanley Milgram, yaptığı deneysel çalışmalarda, bireydeki itaat eğiliminin çok köklü olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Tasavvuf düşüncesinde teslimiyet, kavramın sözlük ve ıstılah anlamlarına uygun olarak kişinin iç âleminde meydana gelen samimiyet ve bağlılık şeklinde anlaşılmıştır. Tasavvuf geleneğinde sâlik, niyet ettiği seyr ü sülûk eğitimini bu duygularla sürdürür. Bu anlamda mürşidinin de aynı samimiyet ve bağlılıkla kendisine rehberlik ettiğini kabul eder. Böylece samimiyetin ve bağlılığın ürettiği karşılıklı bir duygu ve düşünce akışı meydana gelir. Öyle ki bu durum, zaman içinde iki kişi arasında hal transferinin meydana gelmesine sebep olur. Elbette ruhsal gelişiminin veya kalp tasfiyesinin henüz başında olan mürid, hal transferine daha muhtaç olduğundan mürşidinin transferine maruz kalacak ve ondan etkilenecektir. Zaman içinde müridin iç âlemindeki manevî gelişim ilerledikçe, mürşidine teslim olmaktan zevk almaya başlar. Nihayet yaşadığı ruhsal zevk, mürşidine daha fazla samimiyetle bağlanma, dolayısıyla daha fazla teslim olma duygusu ağır basar. Artık bu, külli bir teslimiyete dönüşür. Külli teslimiyet de kozmik bir sevgi halini alır. Böylelikle seyr ü sülûkün sonunda müridin iç âleminde meydana gelen ruhsal değişim, neredeyse bütün söz, tutum ve davranışlarına sirayet ederek karakterinin iyi ve güzelleşmesine sebep olur.

Teslimiyetin psiko sosyal açıdan bireysel etkilerinden kanaatimizce bir kaçını kısaca meddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:³⁵

Manevî Destek ve Rahatlama

Teslimiyet, bireyin manevî destek ve rahatlama bulmasına yardımcı olur. Manevî rehberine ve Allah'a olan teslimiyet, bireyin manevî bir destek sistemi oluşturmaya ve bu destek sayesinde bireysel hayatında rahat ve mutlu yaşamasına katkı sağlar. Bu durum aynı zamanda, bireyin yaşamındaki zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkmasına sebep olur.³⁶

³³ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 1987), 159 vd.

³⁴ Stanley Milgram, "Behavioral Study of Obedience", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67/4 (1963), 372.

³⁵ Teslimiyetin psiko-sosyal açıdan bireysel etkileri ve başlıkları, tarafımızdan genel bir çerçeveye değerlendirilerek belirlenmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Nevzat Tarhan, *Akıldan Kalbe Yolculuk* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012); Kemal Sayar, *Sûfi Psikolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000); Akif Manaf, *Teslimiyet Psikolojisi Varoluşsal Bilgelik Serisi* (İstanbul: Az Yayıncılık, 2022); Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011); İbrahim Işıtan, *Sûfi Psikolojisi* (Ankara: Divan Kitap, 2014); Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014).

³⁶ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 138; Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 125.

İç Huzur ve Sükûnet

Teslimiyet, bireyin iç huzur ve sükûnet bulmasına yardımcı olur. Allah'a ve mürşidine olan güven, bireyin yaşamın belirsizlikleri karşısında daha sakin ve huzurlu olmasını sağlar. İç âleminde yaşayacağı olumlu değişim ve gelişmeler, bireyin özünde teskin edici bir etki bırakır.³⁷

Stres ve Kaygının Azalması

Teslimiyet, bireyin stres ve kaygı düzeyini azaltır. Manevî ve ahlakî mürebbi kabul ettiği mürşide olan samimi bağlılık ve teslimiyet, bireyin yaşamındaki belirsizlikler ve zorluklar karşısında daha az stres ve kaygı yaşamasını sağlar. Bu durum, bireyin genel psikolojik sağlığını da olumlu yönde etkiler.³⁸

Psikolojik Dayanıklılık

Teslimiyet, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırır. İnsan, madde ve mânâdan oluşan iki yönlü bir varlıktır. Her iki yönünün güçlü ve zayıf durumları vardır. Kendisine model kabul ettiği, mânâ yönünün eğitimi için ehil saydığı kâmil bir mürşide teslimiyeti, kişiye karşılaştığı pek çok olumsuz durumlar karşısında psikolojik bir dayanıklılık kazandırır. Psikolojisi güçlü, moral ve motivasyonu yüksek bireylerin zorluklarla başa çıkma yeteneği daha sağlam ve kuvvetli olur.³⁹

Kontrol Duygusu ve Güven

Teslimiyet, bireyin kontrol duygusunu ve güvenini pekiştirir. Özellikle insanın fitratında var olan nefsanî arzular, insanı olumsuzluklara sevk ederek dini ve ahlakî yönden zayıflamasını ve böylece kendisine olan öz güvenini ve kontrolünü kaybetmesine yol açar. Oysa mürşidine teslim olan birey hem onun rehberliğinde hem de içinde bulunduğu cemaate olan aidiyet duygusuyla hareket eder. Böylece iç kontrol mekanizmasını çalıştırarak öz güven sahibi olur.⁴⁰

Baş Çıkma Stratejileri

Teslimiyet, bireyin başa çıkma stratejilerini geliştirir. Manevî dünyasının eğitimi için bireyin teslim olduğu mürşid ile arasında muhakkak bir muhabbet ve samimiyet bağı olmalıdır. Zira bunun aksi düşünülemez. İşte muhabbetin getirdiği teslimiyet, bireyin

³⁷ Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 141; Muzaffer Ayaz, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Ahlak Öğretisinde Mutluluk", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II/1 (Ocak-Haziran 2018), 90.

³⁸ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 29, 149; Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 132.

³⁹ Sayar, *Sûfi Psikolojisi*, 13.

⁴⁰ Işıtan, *Sûfi Psikolojisi*, 130; Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 143.

yaşamında karşılaşacağı acı, dert, keder, zorluk gibi unsurlarla başa çıkma stratejilerini geliştirmesine yardımcı olur.⁴¹

4. Teslimiyetin Psiko Sosyal Açıdan Toplumsal Etkileri

İnsan, varlıklar âleminde diğer varlıklara göre akıl, kalp, duygu irade gibi özelliklerle donatılmış üstün ve sosyal bir varlıktır. Tek başına yaşamayı sürdürebilen bir varlık değildir. Sosyal bir varlıktır. Bir çevrede doğar, büyür, gelişir ve hayatını sürdürür. Özellikle bir aileye ihtiyaç duyar. İçinde yaşadığı toplumla ilişkiler kurar, evlenir, çocuk sahibi olur, böylece sosyalleşir. Kalabalıklar içinde hayatını sürdürürken toplumun diğer bireyleri ve unsurları tarafından kuşatılır ve tesir altında kalır. Bunlar iyi ve güzel olabilir gibi kötü ve olumsuz da olabilir. Bunun için birey bazen bilinçli veya bilinçsiz kendini koruma altına alır ve savunma tepkisi verir. İçinde bulunduğu toplumun iyi veya kötü, psikolojik ve sosyolojik değişimlerine maruz kalır.⁴² Milgrama'a göre, bu değişimlerdeki faktörler hem kişisel içgüdüler hem de sosyal yapıdır. Bu sebeple ikisi birlikte dikkate alınmalıdır. Bununla beraber, çevrenin etkisinin daha fazla olma ihtimali yüksektir.⁴³

Kadim zamandan beri bilinen bireyin bir aile içinde doğup büyüdüğü, ilk etkileşimini ve dolayısıyla karakteristik özelliklerini ailesinden aldığı, daha sonra yaşadığı topluma göre tutum ve davranışlarında değişiklikler olduğu gerçeği, artık günümüzün pedagoji ve sosyoloji bilimi de kuvvetle teyit etmektedir. Onlara göre birey; dil, din, örf, âdet, gelenek gibi pek çok kültürel unsurunu çevresinde mevcut olanlardan alır. Bunun için çeşitli yolları, imkân ve fırsatları değerlendirir. Özellikle aile, arkadaş, eğitim, kültürel etkinlik, sosyal faaliyetler gibi farklı yollarla bunları kazanır. Toplumla bütünleşerek kendisini mutlu ve huzurlu hissettiği gruplar içinde yer alır.⁴⁴ İşte bu noktada, bireyin toplum içinde aidiyet duygusu etkisini gösterir ve onu kendi kişiliği ve karakteriyle uyumlu gördüğü rol model kişilere veya cemaatlara teslimiyete sevk eder. Burada önemli olan, insanın fitratında var olan bu duygunun; doğru, güvenilir, bilgili, ehil bir modele yönlendirilmesidir. Tasavvuf düşüncesindeki teslimiyetin de temel amacı, bunu gerçekleştirmektir.

Tasavvuf geleneğinde kendisine samimi bir şekilde telim olunan mürşid, yukarıda söylenen güzel ve olumlu nitelikleri üzerinde taşıyan biridir. Aksi asla düşünülemez. Kadim gelenekten günümüze kadar yaşanan teslimiyet de hep bu anlayışla gerçekleşmiştir. Zira kâmil bir mürşid, bireyin sosyalleşmesi ve içinde yaşadığı toplumun manevî değerlerini özümseyip kendi hayatına da uygulanmasında önderlik eder. Toplumun ahlakî

⁴¹ Sayar, *Sufi Psikolojisi*, 53; Işitan, *Sûfî Psikolojisi*, 189.

⁴² Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Refik Özdek (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1983), 183.

⁴³ Stanley Milgram, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", *Human Relations* 18/1 (1965), 72-73.

⁴⁴ Mustafa Ergün, *Eğitim Sosyolojisine Giriş* (Ankara: Ocak Yayınları, 1994), 1.

değerlerinin sonraki genç nesillere aktarılmasında, hatta bireylerin iç âlemini güzelleştirerek söz, tutum ve davranış olarak topluma yansıtmasını sağlayarak ahlaklı ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde de etkili olur. Bu anlamda mürşid-i kâmillar, kendisine teslim olan bireyleri olumlu yönde topluma kazandıran manevî mimarlar olarak nitelendirilmek mümkündür. Zira onlar, bireyleri şekillendiren sanatkâr gibidirler.⁴⁵

Mürşid-i kâmil, toplumu etkin bir şekilde birleştirici ve kaynaştırıcı vasfa sahip bir insandır. Yapacağı manevî rehberlikle insanlar arasında bozulmaya yüz tutmuş ahlakî çöküntüyü ve insani ilişkileri kendisine teslimiyet duygusunun doğurduğu muhabbet duygusuyla düzeltir. Bu anlamda toplumun pek çok kesimine moral ve motivasyon sağlar. Nitekim tasavvuf geleneğinde günlük veya haftalık vird haline gelen sohbet, zikir ayinleri, ders gibi yüksek motivasyonlu etkinliklerle bireyin ve toplumun gündelik yaşamında meydana gelen dert, sıkıntı, keder, hüzn gibi güçlüklerle ve sorunlara önemli derecede çözümler üretir. Bu etkinlikler aynı zamanda insanlar arasında birleşme, kaynaşma, hemhal olma, birlikte hareket etme, sosyalleşmeyi de sağlar. Günümüzde yapılan bir kısım araştırmalara göre, yukarıda zikredilen ve mürşid nezaretinde icra edilen söz konusu etkinlikler, modern çağda insanın içine düştüğü yalnızlık, depresyon, mutsuzluk, sevgisizlik, haksızlık ve adaletsizlik gibi olumsuz pek çok hususlara, zayıflayan insan ilişkilerine, sosyal huzursuzluklara karşı önemli ve etkili bir tedavi yöntemi olarak görülmektedir.⁴⁶ Şüphesiz bütün bunlar, tasavvuf düşüncesindeki teslimiyetin samimiyet ve muhabbetle gerçekleşmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. O halde denilebilir ki, tasavvuf düşüncesinde mürşide teslimiyet hem bireyin sağlam bir karaktere sahip olmasını hem de toplumsal kazanımları da beraberinde getiren önemli bir anlayıştır. Nitekim mutasavvıfların manevî eğitimden hedefledikleri “insan-ı kâmil” modeli, bir bakıma günümüzde sıklıkla ifade edilen “iyi vatandaş” yetiştirmeye benzetilebilir. Bu bile başlı başına teslimiyetin kazandırdığı toplumsal bir kazanım şeklinde değerlendirilebilir.⁴⁷

Teslimiyetin psiko-sosyal açıdan toplumsal etkilerinden kanaatimizce bir kaçını kısaca meddeler halinde söyle sıralayabiliriz:⁴⁸

⁴⁵ Reşat Öngören, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/50-51; Ahmet Eskicumalı, “Eğitim, Öğretim ve Öğretmenlik Mesleği”, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Ed. Yüksel Özden (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002), 9.

⁴⁶ Muhammed Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji* (Ankara: Fecr Yayınları, 2004), 262; Ali Tenik, “Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (Ankara 2002), 102.

⁴⁷ Hamdi Kızıl, *Tasavvufta Karakter Eğitimi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2017), 334.

⁴⁸ Teslimiyetin psiko-sosyal açıdan toplumsal etkileri ve başlıkları, tarafımızdan genel bir çerçeveye değerlendirilerek belirlenmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Nevzat Tarhan, *Akıdan Kalbe*

Toplumsal Uyum ve Dayanışma

Teslimiyet, toplumsal uyum ve dayanışmayı güçlendirir. Mürşid-i kâmilleri; dini, ahlakî, bireysel ve toplumsal hayatlarında manevî rehber ve rol model insanlardır. Yaşadıkları toplum içinde büyük kitleleri etkileyebilecek güce sahiptirler. İnsanlar da onların söz, tutum ve davranışlarından etkilenirler. Bu sebeple mürşid-i kâmillerin etrafında toplanan kalabalık kitleler, kendi içlerinde güçlü ve etkili bir toplumsal bilinç oluştururlar. Bu durum aynı zamanda aidiyet duygusunu da doğurur. Böylece birbiriyle bütünleşen bu toplumsal birliktelik, ciddi seviyede sosyal uyum ve dayanışmayı artırır, bireylerin birbirlerine yardımcı ve destek olmalarını sağlar.⁴⁹

Değerlerin Korunması ve Aktarılması

Teslimiyet, toplumsal değerlerin korunması ve yeni nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynar. Kâmil mürşidler, etrafında toplanan kalabalıklara toplumsal değerleri ve ahlakî öğretileri aktararak bu değerlerin devamlılığını sağlarlar. Bu durum aynı zamanda toplumun kültürel ve ahlakî yapısının korunmasına da yardımcı olur.⁵⁰

Sosyal Kontrol ve Düzen

Teslimiyet, sosyal kontrol ve düzenin sağlanmasına katkıda bulunur. İnsanların ve dolayısıyla toplumların ahlakî yönlerini güzelleştirme gayesiyle hareket eden mürşid-i kâmilleri, kendilerine teslim olan müridlerinin davranışlarını iyiye ve güzele yönlendirerek toplumsal normlara uygun hareket etmelerini sağlarlar. Şüphesiz bu durum, toplumda düzenin ve huzurun korunmasına yardımcı olur.⁵¹

Sonuç

İslam ilimlerinin tedvin edilmeye başlamasıyla beraber tasavvuf düşüncesi de doğmuş ve zaman içinde bir ilim olarak varlığını devam ettirmiştir. Her ilim disiplini doğarken kendisine göre belli başlı ilkeler ve usuller belirlemiştir. Tasavvuf da ortaya çıktığı ilk zamanlardan beri kendi ilke ve usulleri çerçevesinde hareket etmiştir. Diğer ilimlerden farklı olarak tasavvuf, kişisel zevk ve uygulamalara dayandığı için, dini bilginin teorisinin yanında pratiğini de öne çıkaran bir disiplin halini almıştır. Şüphesiz tasavvuf

Yolculuk (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012); Kemal Sayar, *Sûfî Psikolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000); Akif Manaf, *Teslimiyet Psikolojisi Varoluşsal Bilgelik Serisi* (İstanbul: Az Yayıncılık, 2022); Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011); İbrahim Işıtan, *Sûfî Psikolojisi* (Ankara: Divan Kitap, 2014); Esma Sayın, *Tasavvuf Terapisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014).

⁴⁹ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 143; Kızıler, *Tasavvufta Karakter Eğitimi*, 331 vd.; Cemil Oruç, “Gazalî’de Ahlaki Değerler Eğitimi”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Ankara 2011), 182.

⁵⁰ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 126 vd.

⁵¹ Işıtan, *Sûfî Psikolojisi*, 130; Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, 143.

düşüncesindeki o uygulamalardan biri de Allah'ın emir, yasak ve ahlak ilkelerine özenle uyan, takva sahibi, salih, sadık, zahid gibi sıfatlara sahip kâmil bir mürşide (rehbere) teslim olmaktır. Tasavvuf düşüncesinde mürşid, tasavvufa intisap etmiş birini, seyr ü sülûk adı verilen ruhsal, manevî ve ahlakî eğitim ile kâmil bir insan yapmaya çaba sarf eden kişidir. Ehil ve yetkin mürşide teslim olan kişi de onun mürebbiliği altında nefsini tezkiye etmek, ruhunu ve kalbini tasfiye etmek ve ahlakını güzelleştirmek gayesini güder. Bunun için mürşidine samimi bir bağlılıkla muhabbet beslemelidir. Zira teslimiyet ancak muhabbetle olur. Gerçek anlamda muhabbet olmadan teslimiyet, teslimiyet olmadan da manevî gelişim ve değişim olmaz. Teslimiyetin esasen fıtraten insanda var olan bir duygu olması, bireyin bu duyguyu aidiyet bağı ile teskin etmesi, kaygı, stres, psikolojik dayanıklılık gibi olumlu bireysel etkilerinin doğmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kişinin içinde yaşadığı toplumda uyum, dayanışma, birlik, sosyal kontrol gibi etkileri de doğurduğu muhakkaktır.

Yüce Allah tarafından diğer varlıklara göre akıl ve irade gibi özelliklerle donatılıp üstün yaratılan insan, inanma duygusuyla beraber doğar. Bu duygu, insanın aşkın, kutsal, yüce kabul ettiği bir varlığa muhabbet beslemeyi, samimiyetle bağlanmayı ve teslim olmayı da beraberinde getirir. Muhabbetle teslim olan kişide aidiyet duygusu da ortaya çıkar. İnsanlık tarihi, bireylerin hem Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, emir, yasak ve ahlak ilkelerine uyduğunu hem de O'nun gönderdiği elçilerine uyup yolunu takip ettiklerini tartışmasız bir açıklıkla göstermiştir. Bu hakikat, muhabbetin doğurduğu teslimiyetin insanın var olduğu günden beri hayatında mevcut olduğunu gösterir. Böylece inanma, muhabbet, samimiyetle teslimiyet gibi bireyin iç âleminde cereyan eden fitri duygular, dış âleminin psiko sosyal alanlarında güzel söz, tutum ve davranış olarak tezahür eder.

Tasavvuf düşüncesinde teslimiyet, insanın iç âleminde mevcut kötü arzu ve duyguların ehil ve yetkin bir mürşidin rehberliğinde terbiye edilerek kontrol altına alınması maksadıyla gerçekleşen bir manevî eğitim usulüdür. Tasavvufun zühd hareketinden başlayıp tarikatlaşma dönemi ve nihayet günümüze kadar devam ederek ortaya çıkan kadim geleneğinde teslimiyet, nefsin tezkiyesi, ruhun ve kalbin tasfiyesi ve ahlakın güzelleştirilmesi için kâmil bir mürşidin terbiyesinden muhabbet ve samimi bir bağlılıkla yararlanmaktır. Bu sebeple mutasavvıflar, istenilen manevî veya ahlakî eğitimin tam anlamıyla faydalı olması için mürşide “külli teslimiyet” anlayışıyla hareket etmişlerdir. Zira mürşid, dini ve ahlakî konularda ehil ve yetkin olduğu için örnek alınması gereken rol model gibi görülmüştür. Mürşid, bir mürebbidir, şahsiyet transferi yapan bir modeldir. Sûfîlere göre teslimiyet, insanı Allah katında yücelten, O'na yaklaştıran, rızasına ve dostluğuna sebep olan, iç ve dış âlemden güzel etkileri olan bir eylemdir. Bireyin benlik dönüşümünü ve dolayısıyla manevî gelişimini sağlayan eğitimin önemli bir unsurudur. Böylece kişinin hem

dini hem de psiko sosyal hayatı üzerinde olumlu tesirler bırakarak iyi bir insan olmasına sebep olur.

Bu arada teslimiyet, psiko sosyal açıdan bireysel olarak kişinin manevî destek ve rahatlama bulmasına yardımcı olur. Bu durum, bireyin yaşamındaki zorluklarla daha güçlü ve etkili bir şekilde başa çıkmasını sağlar. Aynı zamanda bireyin iç huzur ve sükûnet bulmasına da yardımcı olur. Stres ve kaygı düzeylerini dengeleyip azaltır. Bireyin psiko-lojik dayanıklılığını artırdığı gibi kontrol duygusunu ve güvenini de pekiştirir. Bütün bunlar, bireyin sosyal yönünü de kuvvetlendirerek toplum içinde daha aktif ve faydalı olmasına yardımcı olur. Böylece toplumsal dayanışma artar ve toplum içinde birlik ve beraberlik gibi kaynaştırıcı duyguların canlı kalmasını sağlar. Ayrıca toplum içinde sevilip saygı gören mürşid-i kâmiller, teslimiyet anlayışıyla, toplumsal değerlerin korunması ve yeni nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynarlar. Toplumsal değerleri ve ahlakî erdemleri müridlerine aktararak bu değerlerin devamlılığını sağlarlar. Bu sayede toplumun kültürel, manevî ve ahlakî yapısının güçlenmesine ve korunmasına yardımcı olurlar.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*. çev. Belkıs Çorakçı. İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Ayaz, Muzaffer. “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Ahlak Öğretisinde Mutluluk”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II/1 (Ocak-Haziran 2018), 87-108. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.434769>.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahihu'l-Buharî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2004.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. Refik Özdek. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1983.
- Ebu Talib el-Mekkî, Muhammed b. Ali. *Kutu'l-Kulûb*. çev. Abdulkadir Ahmed Ata. Mısır, 1961.
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Ergün, Mustafa. *Eğitim Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Ocak Yayınları, 1994.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Marifetnâme*. çev. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1999.
- Eskicumalı, Ahmet. “Eğitim, Öğretim ve Öğretmenlik Mesleği”. *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ed. Yüksel Özden. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Gündüz, İrfan. “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbita”. *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 19 (2007), 23-53.
- Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî. *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Der-gah Yayınları, 1996.

- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemalüddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1990.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadir, 1968.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Kahire: Mektebü'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütühâtu'l-Mekkiyye*. nşr. Osman Yahya-İbrahim Medkûr. Kahire: 1972-1990.
- İz, Mahir. *Tasavvuf: Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İşitan, İbrahim. *Sûfi Psikolojisi*. Ankara: Divan Kitap, 2014.
- Karaca, Faruk. "Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1999), 227-243.
- Karagöz, İsmail ve diğer. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayreddin. Çağrıcı, Mustafa. Dönmez, İbrahim Kafi. Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Saray Matbaacılık, 2007.
- Kasım, İsmail. *Tasavvufta İrşad ve Mürşide Teslimiyet*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Isparta: 2019.
- Kayıklık, Hasan. *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.
- Kelabazî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak. *et-Taarruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Kıziler, Hamdi. *Tasavvufta Karakter Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2017.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin. *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Kutup, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdlr*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1987.
- Manaf, Akif. *Teslimiyet Psikolojisi Varoluşsal Bilgelik Serisi*. İstanbul: Az Yayıncılık, 2022.
- Milgram, Stanley. "Behavioral Study of Obedience." *Journal of Abnormal and Social Psychology* 67/4 (1963), 371-378.
- Milgram, Stanle. "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority". *Human Relations* 18/1 (1965), 57-76.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2010.

- Necati, Muhammed Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayınları, 2004.
- Oruç, Cemil. "Gazalî'de Ahlakî Değerler Eğitimi". *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Ankara 2011), 155-171.
- Ögke, Ahmet. "Yiğitbaşı Velî'nin Tasavvuf ve Tarikat Kavramlarına Bakışı ve Tarikatları Tasnifi". *Dinî Araştırmalar* 4/11 (2001), 147-162.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öngören, Reşat. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/50-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ragıb el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*. Kahire: 1961.
- Sarmış, İbrahim. *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*. İstanbul: Yöneliş Yayınlar, 1995.
- Sayar, Kemal. *Sufî Psikolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Selvi, Dilaver. *Kaynaklarıyla Tasavvuf*. İstanbul: Semerkant Yayınları, 2013.
- Tarhan, Nevzat. *Akıldan Kalbe Yolculuk*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.
- Tenik, Ali. "Sosyo-Psikolojik Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (Ankara 2002), 97-116.
- Uzun, Mustafa İsmet. "İbrahim Tennûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/356. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Teslimiyet". *Altınoluk Dergisi*. 129 (Kasım 1996).